

srovnat, i když vím, že je to velmi náročná a dlouhodobá záležitost.

V kapitole páté, „Diskuze a závěry“, autorka formuluje některé teze a teorie, které by mohly být dále ověřeny navazujícími výzkumy. Zamýšlí se nad proměnami naší společnosti, neboť uvedené školy simulují společnost „v malém“ a jejich prostředí představuje vzorek, který umožňuje zachytit a diskutovat na konkrétních situacích povahu těchto změn. Jedná se především o společenskou změnu a s nimi související proměny hodnotového systému; vztahy mezi dětmi a rodiči a jejich očekávání (očekávání jsou větší než v minulosti); kázeňské problémy; roli učitele a nejistotu ohledně funkčnosti celého vzdělávacího systému. I když si autorka klade mnoho otázek, které souvisí se změnami ve školách, a v některých případech není schopna nalézt odpověď, závěr přesto vyznívá optimisticky. Celý text je koncipován jako smysluplný a promyšlený celek, reflektující a integrující jak teoretické základy, tak výzkumné nálezy.

Nesporným kladem publikace je její čtivost a přehlednost, kromě logicky strukturovaného tématu k ní přispívají zvláště autentické výpovědi učitelů. Přínos publikace vidím také v tom, že autorka „otevřela“ téma role učitele v procesu transformace v našich podmínkách a motivuje nás k diskuzím na téma prostředí školy a její kultury. Kniha významným způsobem přispěje k hlubšímu zamyšlení a reflexi pedagogických pracovníků, kterým by měla být určena především. Osobně bych publikaci doporučila i studentům pedagogických fakult, kteří se jejím prostřednictvím mohou seznámit s prostředím a kulturou školy před a po roce 1989 na pozadí společenských změn.

Alena Vavřdová

Zygmunt Bauman – David Lyon: *Tekutý dohled.*

Broken Books, Olomouc 2013, 160 s.

Tekutý dohled je do podoby knihy převedená emailová konverzace, která probíhala mezi dvěma sociology – Zygmuntem Baumanem, narozeným v Polsku a žijícím ve Velké Británii, a Davidem Lyonem, narozeným ve Velké Británii a žijícím v Kanadě. V rámci svého rozhovoru Bauman a Lyon analyzují soudobou společnost pomocí konceptu „tekutého dohledu“: v rozhovoru i v názvu knihy se propojuje Baumanův zájem o „tekutost“ dnešní doby, kterou analyzoval například ve své knize *Liquid Modernity* (2000; česky vyšlo jako *Tekuté časy* v roce 2008), a Lyonův zájem o studium dohledu – Lyon je ředitelem Surveillance Studies Centre na Queen's University v Kanadě a zakládajícím redaktorem e-časopisu *Surveillance & Society*.

Bauman zastává tezi, že zatímco 19. století a první polovinu 20. století charakterizovaly pevné struktury a řád, klíčovým aspektem současné (post)modernity je „tekutost“. V současnosti se společenské struktury stále rychleji proměňují, stávají se tekutými, hůře uchopitelnými, čitelnými a srozumitelnými. Současně s tím jsme stále více sledováni a stopováni pomocí nových technologií. Jsou o nás ukládána data v rozsahu a pravděpodobně i v kvalitě, které jsou s minulostí nesrovnatelné. Zakládám dneška se stalo sousloví *big data*. Práce s velkými daty získává na významu v čím dál více oblastech lidského života. Mluví se o datové žurnalistice (českým příkladem je např. činnost redakce *Hospodářských novin*, resp. *iHned*), jedním z klíčových sousloví ve vzdělávání bude *learning*

analytics, tj. nástroje k analyzování dat o vzdělávacím procesu (New Media Horizon 2012, <http://www.nmc.org/horizon-project/horizon-reports/horizon-report-higher-ed-edition>; navštíveno 19. 5. 2013). S tím vším je spojen dohled, klíčová dimenze modernity. Bauman s Lyonem ho označují za tekutý, protože na rozdíl od předchozích fází moderny nemá pevný zdroj (s. 14). Dohled je stále méně spojen s pozorováním konkrétního místa, jako tomu bylo v době Benthamova *Panoptikonu*, naopak, stále více překračuje geografické hranice.

Bauman s Lyonem si jako první příklady rozvoje tekutého dohledu vybírají drony a sociální média, jež rozebírají v první kapitole. S tím, jak jde kupředu technologický vývoj, jsou létající drony čím dál tím menší, hůře sledovatelné, ale zato lépe sledující. Bauman také ukazuje na paradox spojený se sociálními médii. Zatímco dříve byla snaha vyhnout se dohledu, dnes se dobrovolně odhalujeme, chceme být sledováni, abychom nebyli osamělí. Paradoxně je to právě tím, jak stále víc privatizujeme některé své aktivity (M. Castells: *The Rise of the Network Society, The Information Age. Economy, Society and Culture I*. Blackwell, Cambridge – Oxford 2000). Díky mikrovlnným troubám nejsme závislí na společném stolování, díky mp3 přehrávačům si nosíme s sebou svoji hudbu, na druhou stranu sdílíme na sociálních sítích fotografie konzumovaného jídla a právě poslouchanou muziku. Propojují se tak dva protiklady. Panoptické přikázání („neměj bys vědět, kdy tě sledují, aby sis nemyslel, že tě nesledují“) naplňují drony a čím dál menší kamerové systémy. Na druhé straně se pak stará panoptická noční můra („nikdy nejsem sám“) mění v naději („nikdy nebudu sám“). Strach z utajení se tak mění v radost z pozornosti

(s. 33). Bič Velkého bratra z Orwellova románu 1984 sice hrozí, ale skrytěji – daleko více se uplatňuje Huxleyho vize společnosti ovládané slastí (všiml si toho už N. Postman: *Ubavit se k smrti*. Mladá fronta, Praha 1999).

Bauman poukazuje na to, že zatímco začátek moderny byl vítězstvím soukromí, dnes se stává soukromí komoditou, kterou nabízíme ostatním, abychom se nestali outsidersy (vtipně to paroduje seriál *South Park* 2010, 14x04). Kdo není vidět, je podezřelý. Stáváme se zbožím a zároveň jeho marketérem a prodejcem (s. 41). Jsme spotřební společností, ve které jsme jak spotřebiteli, tak zároveň spotřebním zbožím. Kdo chce ve většině oblastí uspět, musí být viděn a musí umět ze sebe *udělat* produkt (s. 42). Lyon se pak snaží najít vnitřní význam zprostředkování pomocí sociálních sítí. Táže se, zda jsou digitálně zprostředkované vztahy pro svou techničnost diskreditovány, nebo zda naopak digitální svět sociální sféře pomáhá (s. 45). Bauman říká, že je to nejednoznačné, protože sociální média jsou jako nůž, kterým si můžeme namazat chleba, ale i podřezávat hrdla (s. 53). Jsme v rozporuplné situaci, chceme mít zároveň bezpečí i svobodu, což ale není možné. Dobrým, i když v knize neuvedeným příkladem je dnešní obliba adrenalinových sportů.

V druhé kapitole Lyon s Baumanem diskutují o teoretických modelech dohledu. Začínají s rozбором modelu panoptika. Dle Baumana není panoptikon mrtvý, ale rozhodně se nejedná o univerzální vzorec dohledu, jak se domníval Foucault. Panoptikon se využívá pro dohled nad „nezvladatelnými“ oblastmi naší společnosti, jako jsou věznice nebo psychiatrické léčebny (s. 61). Proces řízení směřuje

od hierarchického byrokratického dohledu, kdy se potlačují určité části osobnosti, od modelu šéf-podřízený k modelu kupec (zaměstnavatel)-zboží (zaměstnanec), který využívá celou osobnost zaměstnance, jehož výkon je motivován hrozbou, že bude nahrazen výhodnějším zbožím (zaměstnancem). Přesto zde určitá forma minipanoptika zůstává ve formě služebních mobilních telefonů, které nutí zaměstnance být kdykoliv k zastavení, a ve formě GPS ve služebních autech (ani tento příklad Bauman neuvádí). Dále autoři rozebírají pojem *ban-opticon* francouzského profesora bezpečnostních studií Didiera Biga. Ban-opticon je způsob používání profilačních technologií na nadnárodní úrovni pro rozhodování o tom, kdo má být vystaven specifickému dohledu. Tento dohled přitom není jednolitý, ale fragmentovaný a heterogenní. Ban-opticon má tyto hlavní rysy: za prvé, výjimečný stav se stává rutinou, za druhé se pak vytváří profilování (vyučování určitých skupin lidí kvůli jejich budoucímu chování) a za třetí „normalizace“ nevyločených skupin (vede k jejich víře ve volný pohyb osob, zboží atd.) (s. 67). Bauman souhlasí, že Bigův ban-optikon je příkladem filosofie dohledu (srov. Z. Bauman: *Globalizace – důsledky pro člověka*. Mladá fronta, Praha 1997), kdy není cílem držet lidi uvnitř, jako to činilo panoptikum, ale vně. Následuje rozbor pojmu *synoptikon* norského sociologa Thomase Mathiense, podle kterého dnes již „hrstka nesleduje mnohé“, ale za působení dnešních masmédií „mnozí sledují hrstku“ (s. 72). Zde ovšem Bauman s Lyonem opomíjí fakt, že už jsme dostali do fáze komunikace a tím pádem i sledování, jak říká Vin Crosby, kdy mnozí komunikují s mnohými a mnohými jsou sledováni a mnohé chtějí sledovat (model *many to many*).

Ve třetí kapitole autoři probírají jednání na dálku, distancování a automatizaci. Bauman se vrací ke svým analýzám moderny a připomíná, že posvátným slovem moderny je Rozum vtělený do Řádu. Řád stojí za Benthamovým panoptikem, taylorismem a Fordovou pásovou výrobou a Le Corbusierovou představou domu jako „stroje na bydlení“ (s. 82). Řád, který má být cestou k dokonalosti a který na této cestě odstraňuje vše „zbytečné“. Řád, jehož součástí je destrukce, která odstraňuje překážky stojící v cestě dokonalosti. V rámci snahy o dokonalost jsou nastoleny procesy distancování se od konečného výsledku a etický aspekt jednání jedinců v tomto procesu se stává neviditelným. Dochází tak k *adiaforizaci*, procesu při němž se zneškodňuje mravní odpor proti nemorálním činům ve prospěch výlučné aplikace kritéria dosažení plánovaného účinku. Bauman připomíná, že vyvrcholením tohoto procesu (moderny) je holocaust. Neméně podstatnou tezí pak je, že již nevytváříme technologie se záměrem určitým způsobem konat, ale že děláme určité věci jen proto, že jsme na to vymysleli technologii (s. 87). Mezi etikou a technologií se rozšiřuje propast. Dnes lze zabít pouhým stisknutím tlačítka a oběť přitom může být tisíce kilometrů vzdálená. Příkladem může být operátor dronu, který dá pokyn k palbě, protože si myslí, že objekty na jeho obrazovce jsou teroristé. Lyon podotýká, že jednání na dálku se objevuje v čím dál větším počtu oblastí, například v práci imigračních a celních úředníků: objekty jsou lustrovány již před nástupem do letadla a hranice se tak rovněž stávají více tekutými.

Ve čtvrté kapitole autoři rozebírají, jak je dohled zaváděn ve jménu bezpečí. S vytvářením bezpečí ale paradoxně vzniká pocit

nebezpečí. Problém je, že nebezpečí je neviditelné. To vede k snaze vše monitorovat, abychom potencionální nebezpečí mohli vyloučit a předejít mu. A čím více dat k monitorování je k dispozici, tím více hrozí, že se člověk může dostat do kategorie vyloučených. Lyon udává příklad norských letců, kteří si stěžovali na přemíru bezpečnostních opatření, protože museli mnohokrát denně projít bezpečností kontrolou, až se skutečně „cítili jako zločinci“ (s. 101).

V páté kapitole zaměřují autoři pozornost na tzv. nová média a konzumerismus. Na příkladu firmy Amazon ukazují, jak komerčním společností přenecháváme data o svém chování a preferencích a jak jsme pomocí těchto dat tříděni do různých kategorií spotřebitelů. Navíc jsme podněcováni k tomu, abychom své chování sdíleli a užívali si slast z toho, že jsme sledováni. Pomocí nových médií si kolem sebe vytváříme bublinu, v níž je „pouze“ to, co chceme vědět. Bauman podotýká, že nová média velmi usnadňují vytváření potřeb, protože nabízejí spotřebitelům zboží na základě znalostí jejich preferencí. Zákazník tak ani nemá pocit, že se jedná o reklamu, ale naopak je spokojen, že se mu vychází vstříc. Amazon v současnosti dokonce uvažuje o tom, že by odesílal zboží ještě před jeho objednaním na základě našich minulých preferencí.

V šesté kapitole se rozhovor stáčí k etickému zkoumání dohledu. Lyon otevírá debatu tvrzením Garyho Marxe, že nový dohled potřebuje novou etiku. Problémem je, že technologické změny jsou příliš rychlé. Lyon také podotýká, že problémy souvisí s tím, že zatímco informace byly odtrženy od lidských zdrojů, naše těla jsou čím dál více „informatizována“ (s. 131). Na více úrovních je o nich sbíráno více informací.

Bauman k tomu poznamenává, že jsme více a více rozebírání na jednotlivé prvky, a jako příklad uvádí seznamovací agentury, které vybírají partnery na základě požadovaných a potencionálně kompatibilních vlastností. Lidská bytost je tak v tomto procesu rozložena. V tomto procesu rozkladu pak do jisté míry mizí Lévinasův „Druhý“ a jeho tvář, skrze niž objevujeme svoji lidskost.

V poslední kapitole se autoři zamýšlejí nad tím, zda nám zbývá ještě nějaká naděje na změnu, nebo zda směřujeme k další totalitě. Bauman podotýká, že i v mezních situacích, jako byly koncentrační tábory, nebylo možné zcela potlačit lidskou volbu a lidství. A že prostor pro volbu a svobodu zde stále bude.

Autorům se v jejich dialogu podařilo poměrně dobře zachytit problémy spjaté s dohledem v soudobé společnosti. Nevýhodou formátu knihy je, že některým oblastem nevěnují tak hlubokou pozornost, jakou by si zasloužily. Uniká jim například, že sociální sítě a média webu 2.0 jsou založeny na komunikačním modelu „mnozí k mnohým“. Nejsme jenom sledováni, ale také chceme více sledovat ostatní, a to nejen naše přátele na sociálních sítích. Jako příklad lze uvést rozmach reality show v oblasti zábavy a snahu kontrolovat státní mocenský aparát pomocí transparentního zveřejňování většího množství dat o jeho aktivitách. Velkým kladem knihy je svěží jazyk plný metafor a až na výjimky velmi dobrý překlad Martina Rychlíka. Kniha by se měla stát doporučenou četbou pro dnešní studenty sociálních věd.

Jan Beseda